

ЗА СТАВАЩОТО ДНЕС С ЕЗИКА В ЧЕРНА ГОРА

Йелица Стоянович (Университет в Никшич)

Данная работа является реакцией на искусственно вызванную ситуацию, касающуюся сербского языка в Черногории. Автор попытался дать общее представление о сложившейся ситуации, а также указать на возможные последствия (как по отношению к языку, так и по отношению к обществу).

The present work is a reaction to the artificial situation with Serbian language in Montenegro. The author tried to give a general idea about the situation and predict perspective outcomes as well (concerning not only language, but also society).

От около половин година насам сме свидетели на невероятни решения и стъпки в Черна гора по отношение на езика и неговото назоваване, респективно „доназоваване“ и преименуване¹. Тъй или иначе официален книжовен език в Черна гора, конституционно регламентиран и научно установен като средство за административна и обществена употреба, е сръбският. В съответствие с това и предметът, изучаван в училищата, също се наричаше „сръбски език“. Само че от тази учебна година Министерството взе решение в определен брой учебни заведения да бъде променено наименованието на предмета, който съдържа в себе си името на езика, и вместо

¹ През март 2004 г. Министерството на просветата на Черна гора и Съветът за общо образование взеха решение („разбира се“, без да се консултират със съответните специалисти или с който и да е компетентен фактор) в училищата на Черна гора езикът да се нарича „роден“, а в края на учебната година (или при дипломирането) учениците и родителите да могат да решат как да наричат този език по собствен избор, съгласно с обосновката на заместник-министъра, че „е дошло време името на езика да не се налага“ и че „гражданите могат да го наричат, както пожелаят“, че „е лично право на учениците как да наричат езика“, че е „свободно волеизявление на гражданите как ще назовават езика“, следователно става нещо като изпълняване на желания с помощта на вълшебна пръчица (не са ни притрябвали специалисти!). Доколкото ни е известно, подобен прецедент липсва в езиковата практика и в образователната система на която и да било държава. Решението предизвика многобройни реакции в Черна гора. Студентите от Катедрата по сръбски език и литература към Философския факултет заедно с подписката срещу него (подписаха се около 70% от студентите във факултета, както и голям брой професори и асистенти) започнаха протести, организирайки гладна стачка в аудиторните. Съветът и Министерството оттеглиха решението си, но само до излизането на стачкуващите в лятна ваканция. Със започването ѝ бе взето ново решение – преподаваният предмет вместо предишното – „сръбски“, да носи името „майчин“ език, а в скоби да се изписва „сръбски, черногорски, хърватски, босненски“, с обяснението, че става дума за един език с четири имена. С това решение

„сръбски“ той се нарича „роден език“ (сръбски, черногорски, хърватски, босненски). Министерството и Съветът за общо образование (в които няма нито един езиковед) без научна и компетентна консултация излязоха със становище, че става дума за един език с четири имена и че е въпрос за личен избор за учениците и родителите им как ще го наричат.

За момента няма да отваряме дискусията относно това, какво е и какво не е езикът, как се формират езиците, какво трябва да притежава един език, за да бъде отделен лингвистичен факт, как става кръщаването на езиците; ще оставим настрана и хронологията на създаването на сърбохърватския език, „създаването“ в по-ново време на хърватския или в наши дни – на босненския (или бошняшкия), за което се разгоряха достатъчно полемики и дискусии сред филолозите.

Ще се съсредоточим само върху ситуацията в Черна гора и върху това, което тук се защитава като „черногорски език“. Нека поясним, че до това най-ново решение никога преди в историята на Черна гора, дори и между другото, дори и в народната или популистката реч, езикът не се е наричал черногорски. Езикът в Черна гора винаги се е назовавал единствено и само сръбски (освен в периода, когато се е употребявал „сърбохърватски“ като официален термин, въпреки че и тогава извън служебната употреба е наричан сръбски).

Онова, което е очевидно, е, че в трагикомичната история около езика се включват Министерството на науката и просветата и т. нар. новосформиран Институт за черногорски език и лингвистика. Преди всичко си приличат по това, че и на едните, и на другите много им се харесва да се „занимават“ с език и езикознание, а сред членовете им няма нито един лингвист. Може ли да си представим, че в цивилизования свят нещо се нарича научна институция под протекцията на държавата и няма нито един научен работник, а в нашия случай нещото се нарича Институт за езикознание и там няма

Съветът и Министерството си присвоиха правото да определят, сякаш са най-големите специалисти по езика – еминентни филолози, какво е и какво не е един език, да го именуват, да диктуват езиковата теория и практика. А в тези институции има какви ли не специалисти, само дето няма и един лингвист, защото, за да наложат погрешни и губещи решения, не биха търпели присъствието и натрапването на специалиста. Лингвистите, разбира се, не са нужни, когато става въпрос за езика, при всички случаи не е нужна и Катедрата по сръбски език и литература, която през цялото това време никой и за нищо не попита; не е желателно и провеждането на научна конференция, където езиковеди могат да изложат компетентното си мнение. По същия начин не се уважава и волята на носителите на въпросния език. „Грижата“ за всичко поема „еминентната“ власт. Затова пък нито Министерството, нито Съветът се опитват да осъществят някаква комуникация с онези елементи на обществото, които са потърпевши в случая, а само частично и неадекватно дават несъстоятелни обосновки на решенията си. Споменатият акт предизвика много реакции сред научната общественост и специалистите. Някои от преподавателите по сръбски език (а и по други предмети) отказаха да провеждат обучение в средните училища заради това импровизирано, неуместно и най-малкото неясно, неадекватно и непрофесионално решение, поради което двадесет и осем преподаватели (двадесет и седем от Никшич и един от Херцег Нови) бяха уволнени.

нито един филолог с научно звание. Ръководител на този институт е непознатият (тъй като не е езиковед нито по знание, нито по призвание) Воислав Никчевич, чието граматическо познание показва лингвистът Милош Ковачевич в труда си: *Бремето на лингвистичните брътвежи* (Српски језик, бр. б), а подобно мислене виждаме и у останалите лингвисти, където става ясно, че Никчевич не различава нито частите на речта, нито граматическите категории, не познава филологическата терминология, което не е чудно, след като езикознанието не е негова специалност...

Ето на такива и подобни „примери“ се гради езиковата картина и се води „езикова политика“ в Черна гора. Създали са се и „две езикови течения“. Едните (Министерството и Съветът) се опитват „само“ да променят името на езика (т. е. сръбският език да бъде наричан черногорски), а другите поддържат тезата за модифициране на езиковия стандарт, измисляйки и конструирайки някакви особености и различия на т. нар. черногорски език. И всичко това битува и оцелява в обществения живот на Черна гора.

Това решение не би трябвало да означава нищо, тъй като не е утвърдено в самия език, в съответните критерии на световната и нашата лингвистика, няма нищо общо с езиковите факти и с аргументите на езиковата политика. Взето е без констатация и консултация с цитираните езикови специалисти, въпреки традицията и историята, въпреки волята на народа на Черна гора, въпреки конституцията и законите на държавата, въпреки научно-начало в езика.

Лингвистиката, приета като наука, изобщо не може да ни задължи да се съгласим с такова решение, но научната истина ни задължава да споменем и изтъкнем едно несполучливо влияние, където се натрапва абсолютно неистинска езикова ситуация. Такива езикови опити са прецедент и досега не са известни в цивилизованата световна езикова практика – сигурно е, че „реформаторите“ не са вземали пример от никого, а са приемали „решенията“ съгласно със собствените си намерения. Дори и хърватският и босненският език са минали по някаква процедура, независимо че лингвистиката ги е нарекла политически езици: преминали са един вид референдум и е имало лингвисти и екипи от специалисти, които са се опитали да създадат нещо като стандартизиран „новоезик“. А това, което се върши с езика в Черна гора, не е основано на нищо реално и здравомислещо.

Заедно с това прокарването на едно такова решение, само от практическа гледна точка, внася недоумение и хаос в образователната система, а с това – и в обществото като цяло. Да не говорим за науката и езика. Единствените аргументи (или по-скоро квазиаргументи), които изтъкват застъпниците и прокарващите новата „езикова теория и практика“, са, че наименованието на езика е „политически въпрос“ и че „всяка нация има право да нарича езика си със свое име“, което, разбира се, не е така. Подобно становище – заместване на научните аргументи с политически, разпознаваме и в сталинско-ленинската практика. Както казва лингвистът Милорад Пуповац: „Тъй като научността на политиката не е дошла от самата политика, нито от някоя друга наука, а от идеологемите на създадената научна поста-

новка на марксистката философия и тъй като политиката щяла да заличи разликата между нея и науката, разбираемо е, че ножа го държи ръката на политиците“ (Пуповац 1986: 94).

Тяхното позоваване на това, че „всяка нация има правото да нарича езика си със своето национално име“, и изтъкването на този аргумент на преден план, свободно и без преувеличение можем да кажем, е измислена теза, за да се измамят неинформираните и неспециалистите относно това, как се решава подобен езиков въпрос и как се постъпва в аналогични случаи. Обвързването на голата политика с изострения национален признак за език е характерно преди всичко за комунистическото и марксисткото мислене. Както казва Милорад Пуповац: „Ото Бауер и Карл Ренер, марксисти от Втория интернационал, виждат езика само в неговата основно политическа функция; за тях той е един от базовите компоненти на националното съзнание... Подобно преосмисляне на езика са наследили от марксистите на Втория интернационал и от руските (и съветските) марксисти. Както за Бауер и Ренер, така и за Ленин езикът е важен компонент на националното съзнание“ (П. там: 9). Следователно от марксистко-ленинска гледна точка схващането за езика съвпада, а по своя абсурд дори надминава действията на силните на деня в Черна гора, като се има предвид начинът, по който приема езика и решенията, произтичащи от това...

Подобно становище по отношение на аналогични езикови тенденции откриваме и в известната „Кеймбриджка енциклопедия на езиците“ на Дейвид Кристъл (Кристъл: 34), където е казано: „През XVIII и особено през XIX век езиковият национализъм е доминиращо европейско течение, като езикът се приема за първостепенен външен белег на груповата идентичност. Понастоящем подобни твърдения се забелязват в много краища на света, и то като част от сепаратистки политически искания“. С това се забравя, че право на всеки език е да притежава свое име и че последното не би трябвало да му се отнема, нито пък със сила да му бъде налагано някакво друго, което не се основава на нищо, освен на форсираното прокламиране и манипулиране на националния признак. Общозвестно е, че езикът не е длъжен да бъде и най-често не е назоваван според националния приоритет, така стоят например нещата с английския, испанския, немския, португалския и т. н. (П. там).

Второ, позовават се на измислена декларация за човешките права, която в такъв вид не съществува никъде – нито написана, нито влязла в сила, нито пък би било допустимо да бъде натрапвана на когото и да било. Според подобно „схващане“ за „човешките права“ трябва да бъдат „удовлетворени“ желанията на известен брой (не се казва колко голям и с какъв акт е уредено това) граждани. Проектират декларацията по свое усмотрение и желание и според техните тълкувания трябва да бъдат удовлетворени „потребностите“ **точно на онзи процент граждани**, които те сметнат за целесъобразно. Както казва известният немски езиковед Бернард Грьошел: „Нито една декларация за някакви права на ООН или на ЮНЕСКО, нито една регионална конвенция за защита на човешки права или права на малцинс-

твата на Съвета на Европа не говори за такова право на самоопределение по отношение на името на даден език“ (Грьошел 2004). Тоест не може или не би трябвало да може да се променя утвърдено име на език според произволни, необосновани и измислени виждания на определена група хора².

И това са всичките „аргументи“ на нашите „плановници и програматори“.

Когато става дума за един език (на който се правят опити да се дават различни имена), а това в нашия случай е сръбският, който е служебен, а с това и нормативно уреден език, най-приемливо е той да има (в съответствие със световната езиковедска практика) едно име, което да бъде в съгласие със структурногенетичния код, респективно с езиковата същност, с традиционната културна идентификация и назоваване, със специализирана научна обосновка, с **общо**обществената приемливост – и от всичко това трябва да произлиза езиковата политика (езиковата!).

Първо: Структурногенетически, типологически говорната област Черна гора съвсем добре се вписва в по-широкия говорен ареал на сръбския език, бидейки негова неделима част. Нищо в езиков план не завършва до границите на днешна Черна гора. Говорната област Черна гора се състои от различни диалекти (и говори) и нито един от тях не е „само черногорски“, нито „общочерногорски“, както сегашните квазинаучни импровизации се стремят да покажат. Два диалектно различни типа съставляват говорната област Черна гора – по-архаичният (говорите от зетско-сийенички

² Според наблюденията на Милош Ковачевич (*Свевиђе*, бр. 19, с. 102): „Позоваването на хърватите, мюсюлманите и на тези, които искат черногорски език, се аргументира с правото всеки народ да може да нарича езика си, както намери за добре, т. е. с каквото име иска. Да изследва именно това право, се зае един германец, който отговаря за определянето на статута на езиците към трибунала в Хага. Европейският съюз му възложи задачата да изследва дали езиците на бивша Югославия са един или няколко. Става дума за Бернард Грьошел, чиято студия за постюгославската ситуация, особено езиковата, беше публикувана в едно списание. Основната му цел беше да изследва съществува ли наистина правото всеки народ да нарича езика, който говори, с име, което си пожелае, и колко пъти се е случвало това досега с около четирите хиляди езика, съществуващи на земята. Първо прегледа правната документация за човешките и националните права на ООН. Заключението беше, че в нито един юридически документ не съществува сведение за правото на ООН, според което един народ може да променя установеното име на езика си. След това изследва институциите при ОССЕ и Съвета на Европа. И тук заключението беше същото: в нито един документ не е отбелязано, че съществува като прецедент, а още по-малко да се дава право на някой народ да променя утвърденото име на езика си. Откъде тогава, пита се Грьошел, това право ще имат Людевит Йонке, Далибор Брозович, Джевад Яхич, Воислав Никчевич и др.? Грьошел намира това записано за първи път в един балкански документ – в Декларацията за положението на хърватския език, написана от хърватски литератори през 1967 г., която сърбите и другите народи са приели като изконно право, без да проверяват дали то изобщо съществува. А ако съществуваше, казва Грьошел, дали и трите опита на американците да преименуват английския в американски език щяха да бъдат отхвърлени от Конституционния съд на САЩ? Нима четирите опита на австрийците да преименуват немския на австрийски щяха да пропаднат също пред конституционен съд, ако имаха макар и някакво правно основание?“

тип) и по-прогресивният – източнохерцеговският, който обхваща повече от половината Черна гора (а заедно с това и широк ареал от Югозападна Сърбия и обширни части от Босна и Херцеговина и Хърватия) и който е в основата на нормативния книжовен език. Тези два говорни типа се различават помежду си по много свои езикови черти и в диалектен план се свързват с останалите говорни области извън границите на Черна гора. Няма нито една езикова особеност, която да е характерна само за говорите в Черна гора, а всяка се разпростира много по-надалече (разбира се, и толкова често споменаваните звукове *ć, s, z'*, както и ийскавското йотуване не са никакви „особености“, характерни за езиковата област Черна гора, а обхващат обширни езикови територии извън границите на днешна Черна гора). Сиреч говорите на Черна гора се намират в системен континуум като неразделна цялост от една доста по-голяма езикова област.

Второ: Що се отнася до традиционната културна идентификация и именуването му, езикът на територията на сегашната Черна гора, откогато и когато се назовава, се е наричал изключително и само сръбски (в един период, както вече казахме по-рано, като официален – сърбохърватски). За това имаме многобройни свидетелства: от Балшич, Църноевич, Ободската печатница и нейните работници (печатарите Макарийе, Божидар Вукович Подгоричанин и др.); езикът се е наричал сръбски и по времето на династията на Петровичите и т. н.

Трето: Приемливостта от обществена гледна точка предполага езикът да се нарича така, както реши мнозинството от някакъв обществен колектив. За избора най-добре говори последното преброяване в Черна гора³. Дали за езика може да се решава (освен без специалисти) и без носителите на този език посредством игнориране на тяхното мнение и преценка, но манипулативно е да се твърди (което също правят творците на новата езикова ситуация), че трябва да се изпълни волята на определен процент от гражданите (поставя се въпросът: кой е тогава този процент граждани и с кой закон е регулирано това или пък се преценява на око, следователно трябва ли да „официализираме“ всяко наименование, което е любимо на „лаиците“, в такъв случай би трябвало да въведем още кой знае колко имена, като се има предвид това, колко наименования се появиха при пребро-

³ Преброяването, проведено преди около година в Черна гора, включваше и един в известна степен нетрадиционен въпрос: „На какъв език говорите?“ (без да се дава дефиниция), а гражданите имаха възможност да напишат езика (и името му) по собствено желание (имаше най-разнообразни отговори, но над 60% от участниците декларираха „сръбски“, а около 20% – „черногорски“. От тези, които са се самоопределили като черногорци, между 80% и 90% са заявили, че говорят на сръбски език). Тези данни послужиха на властите в Черна гора като „обосновка“, че трябва да се удовлетворят „желанията“ на всички граждани и – естествено – техните изконни човешки права, което е единствено възможно с въвеждането на „черногорския език“. Поставя се въпросът, ако например в Америка (или в Австрия) се проведе анкета между гражданите дали подкрепят идеята за американски (респ. австрийски) език, какъв би бил процентът на поддръжниците на нещо подобно и дали това би могло да стане причина и за предприемането на някакви практически действия.

яването, ако не се придържаме към никакви параметри – а биха могли да се появят и още множество желаниа за куп названия). Министерството и Съветът (с мълчаливото и не съвсем мълчаливото съгласие на властта в Черна гора) вземат решение въпреки мнозинството, следователно и в разрез с резултатите от преброяването в Черна гора (повече от 60% от гражданите гласуваха за сръбски език, като сред последните и между 80 и 90% самоопределили се като черногорци и писали, че езикът им е сръбски, което значи, че името на езика се налага против волята на гражданите – носители на същия национален признак, който им се натрапва и за име на езика). И което е най-важното – въпреки желанието на мнозинството в Черна гора. И въпреки самия език. Разбира се, и определението на т. нар. народна лингвистика само по себе си в сериозните общества, където се води сериозна езикова политика, не е достатъчно. В лингвистиката е известно, че възприемането (и определянето) на езиковата ситуация от страна на носителите на езика не е задължително да съвпада с истинската ситуация: да се смята някакъв идиом за език (а тук не става дума дори и за идиом, т. е. никой не знае за какво става дума, липсва опора дори и в т. нар. народно наименование), защото неговите носители така го схващат, това е все едно например да смятаме някаква политическа система за демократична, защото хората я оценяват като такава. По правило политолозите не биха били особено щастливи от подобно решение. В естествените науки е още по-очевидно, отколкото в обществените, че не върши много работа, ако се държи сметка за мнението на група лаици; нито един сериозен биолог не би приел змиорката за змия само защото така са преценили хората.

Четвърто: Най-новото решение на Министерството и Съвета са в противоречие с конституцията и законите в Черна гора. Доколкото в конституцията е записано, че в Черна гора е в официална употреба сръбският език с ийекавското му произношение, а в Закона за общото образование се казва, че дори и тези, за които майчин език не е официалният, задължително изучават официалния език в училище, дотолкова за всекиго, освен за нашите „реформатори“, би трябвало да е ясно, че официалният, тоест сръбският, език е задължителен за всички. По-нататък в същия закон се казва, че преподаването се извършва задължително на официалния (=сръбски) език, и като имаме предвид сегашното състояние, се оказва, че на сръбски ще се предава и хърватски, и босненски, и т. нар. черногорски (съвременната филология и лингвистика в цивилизования свят признават за език само това, което е стандартизирано, кодифицирано, нормирано, прието от обществото, с културно-исторически корени и законово регулирано). Следователно, без да се занимаваме доколко това са отделни езици, става ясно, че подобно схващане (за черногорския език – б. пр.) е нелегитимно и нерегулярно и от формална, и от формалноправна гледна точка.

Назоваването на езика е предмет (освен на всичко споменато) и на лингвистичната терминология, следователно и на езиковата политика (но езикова!) и езиковото планиране. Нормалният ред на нещата е: лингвистика, обществена атмосфера и нужда и чак след това са политиката и правото.

Конституцията приема името на езика като готов факт, ясно е на всички, че конституцията не налага името на езика, конституцията определя и регламентира официалната употреба на езика, който отговаря на изброените по-горе критерии. А в Черна гора negliжират и официалната употреба на езика, следователно и конституцията. Очевидно се опитват да прехвърлят проблема от сферата на науката за езика и социолингвистиката (занимаваща се с отношението език – общество, с обществената употреба на езика, с отношението на обществото към езика; тук спадат и езиковата политика и езиковото планиране) в сферата на „чистата“ политика, при което има опасност от административна интервенция под диктата на моментните политически обстоятелства. За да се избегнат сегашните парадокси, отклонения и залитания, нужно е лингвистично познание за същността и функциите на езика, повече социолингвистично тълкуване (и разбиране) и осъзнаване, по-зряло отношение към езика и езиковата политика, към човека, който е носител и е живата тъкан на езика.

Превод от сръбски: **Стефан Кожухаров**
 Редактор на превода: **Гергана Иванова**

БИБЛИОГРАФИЯ

- Грьошел 2004: В. Gröschel. *Postjugoslavische Amtssprachenregelungen – Soziolinguistische Argumente gegen die Einheitlichkeit des Serbokroatischen*. Srpski jezik 1-2, Beograd, 2004.
- Кристъл: Д. Кристъл. *Кембричка енциклопедија језика*. Београд.
- Пуповац 1986: М. Пуповац. *Лингвистика и идеологија*. Нови Сад, 1986.